

bu u svojim učenicima otkriju, potiču i pomognu njenu razvijanju. Proces nastave stvaralačke pismenosti može biti jedna od boljih prilika za takvo njeno ostvarivanje. U tom je procesu ogromna uloga učitelja. Istraživanja i ovaj put pokazuju da nema izvornosti i izravnosti učenikovih iskaza osjećaja i razmišljanja u skladu s postupnim ali sigurnim razvijanjem stupnja jezične kompetencije izostane li redovit, dobro pripremljen i metodički osmišljen učiteljev stvaralački rad.

Metodička monografija *Nastava stvaralačke pismenosti* prof. dr. Z. Gudelj-Velage namijenjena je učiteljima hrvatskog jezika i razredne nastave, koji će metodičke postavke primjenjivati i potvrđivati u svojoj nastavnoj praksi. Međutim, *Nastava stvaralačke pismenosti* poticajna je i u studijskom radu studenata, u prvome redu razredne nastave i hrvatskog jezika i književnosti, ali i drugih usmjerenja u kojima se u pojedinim kolegijima dotiče pitanje pismenosti. Osim toga, na prikazano metodičko djelo mogu se nastaviti stručni i znanstveni radovi. Tako se u dogledno vrijeme može očekivati praćenje vertikalnog slijeda razvoja stvaralačke pismenosti u našem osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obazovanju, a bilo bi korisno u empirijsko promatranje uključiti i stvaralačku pismenost studenata, posebno onih na nastavničkim fakultetima.

Karol Visinko

Iva Lukežić:

ČAKAVSKI IKAVSKO-EKAVSKI DIJALEKT

Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990.

Rečenica s korica knjige autorice Ive Lukežić neobično je zanimljiva. Čitamo: "triba sest a ne celo vrime vavik delat". Nisam ovom prilikom, govoreći o zanimljivosti, mislila na značenje te rečenice, nego na refleks *ě*. Na prvi se pogled uočavaju jedna do druge riječi s različitim refleksom *ě*: *triba* (ikavski), *sest* (ekavski), *celo* (ekavski), *vrime* (ikavski), *vavik* (ikavski), *delat* (ekavski). Čakavski govori s dvojnim, ikavskim i ekavskim refleksom *ě* predmetom su zanimanja ovog djela Ive Lukežić. O tomu zbog čega se u jednom slučaju javlja ikavski refleks a u drugom ekavski, bilo je raznih tumačenja, no danas je u dijalektologiji općeprihvaćeno i poznato pravilo što su ga uspostavili L. Jakubinski i K. H. Meyer. Riječ je o tomu da se *ě* prilagođuje fonološkom okružju tako da se mijenja zavisno od suglasnika i samoglasnika što slijede iza njega. Pravilo je poznato i ovdje ga nije potrebno posebno navoditi. Naravno da je autorica tom pravilu posvetila posebnu pozornost. Valja tek upozoriti da se *i*, odnosno *e* na mjestu *ě* javlja po određenu zakonu, a ne slučajno.

Iva Lukežić ovom knjigom o čakavskim govorima s ikavsko-ekavskim refleksom *ě* dokazuje da ti govori čine poseban dijalekt unutar čakavskog narječja. A to znači da se posebnost tog dijalekta ne može svesti samo na tu jednu osobinu (tj. refleks *ě*), nego da moraju postojati kriteriji na osnovi kojih se vidi da ikavsko-ekavski govori čine cjelinu, jedan čakavski dijalekt.

Središnju je pozornost Iva Lukežić usredotočila na naglasak čakavskih ikavsko-ekav-

skih govora. Da bismo shvatili zašto je osnovno mjesto posvetila upravo akcenatskoj problematici, citirat ćemo mišljenje same autorice: "Jedna od najčvršćih, a ujedno i najpostojanijih i najotpornijih okosnica jezičnog sistema je akcent, koji, i kad se modificira, pouzdano slijedi zakonitosti sustava kojem je inherentan. Kao jezični znak akcent ima prvorazredno prozodijsko značenje i kriterij je najvišeg ranga za utvrđivanje strukturne i genetičke bliskosti među srodnim jezicima, a kao pojava najfrekventnija u govoru, ima prednost pred drugim strukturalno jednako važnim elementima." Razumljivo je da ovo nije samo mišljenje Ive Lukežić, nego je ono već prihvaćeno u našoj dijalektologiji, na što autorica i upozorava (spominje npr. u svezi s tim mišljenje Milana Mogušića i Pavla Ivčića).

Autorica pri utvrđivanju akcenatskih sustava pojedinih mjesnih govora polazi od akcenatske klasifikacije Milana Mogušića. Riječ je o podjeli naše akcentuacije na staru, stariju, noviju i novu. Stari je naglasni tip onaj s tri stara akcenta (˘, ˘, i ˘) na svim starim mjestima. Stariji je naglasni tip onaj u kojem je došlo do sustavne izmjene intonacije ili trajanja (ili obojega), ali su sačuvana stara akcenatska mjesta. Noviji je tip onaj u kojemu je došlo do djelomična pomicanja akcenatskih mjesta, a novi onaj u kojemu je došlo do potpuna pomicanja akcenatskih mjesta. To znači, u novom je tipu došlo do potpune promjene prvobitne distribucije. Polazeći, dakle, od ove klasifikacije Milana Mogušića, Iva Lukežić započinje svoj detaljni i brojnim primjerima potkrepljen opis naglasnog sustava čakavskoga ikavsko-ekavskog dijalekta.

Prije nego što lingvistički opisuje ovaj dijalekt, autorica određuje prostor na kojemu se on ostvaruje. Tvrdi da je jezgro toga prostora sjeverno primorsko područje s otokom Krkom. "Odavde se ikavsko-ekavski govori kontinuirano šire u dva osnovna smjera: prvi od sjevera prema jugu i jugozapadu i zatim

prema jugoistoku, a drugi najprije istočno od primorskog područja, a zatim se grana u dva rukavca od kojih prvi produžuje velikom širinom u istočnom smjeru: jedan se produžetak ovog kraka usmjeruje prema sjeveroistoku gdje i završava. Drugi rukavac kreće od prostora račvanja u pravcu juga potom jugoistoka."

Budući da je na kraju knjige priložena i dijalektološka karta, moguće je dobiti pregled mjesta i područja na kojima se čakavski ikavsko-ekavski dijalekt ostvaruje. Tako vidimo da, osim na otoku Krku (koji je jezgro tih govora), ti se govori još javljaju u mjestima na otoku Lošinj i okolnim otocima, na Rabu, Pagu, zadarskim otocima. Na kopnu ih ima u mjestima Sjevernog hrvatskog primorja, Opatijskog krasa, u mjestima u unutrašnjosti istarskog poluotoka, u nekim govorima Gorskog kotara i Like. Ovaj se dijalekt javlja u nekim mjestima gdje žive Moravski Hrvati, u nekim mjestima gdje žive Hrvati u Donjoj Austriji u gradišćanskom području, u Ugarskoj. Iva Lukežić na osnovi prethodnih istraživanja nabraja sva mjesta u kojima se ostvaruju ovi govori. Dijalektološka karta na kraju knjige rađena je tako da su ubilježena upravo mjesta u kojima se taj dijalekt rabi, a ne linije razgraničenja. Na taj se način dobiva objektivna i precizna slika rasprostranjenosti tih govora, odnosno zabilježen je svaki istražen mjesni govor koji odgovara kriterijima za određivanje ovog čakavskog dijalekta.

Rečeno je već da je središnji i najveći dio knjige posvećen naglasnom sustavu čakavskoga ikavsko-ekavskog dijalekta. Najprije smo upoznati s njegovim akcenatskim inventarom. U tom se dijalektu ostvaruje kratki akcent (˘), dugi silazni akcent (˘), klasični čakavski akut ili zavnuti akcent (˘). Zavnuti je akcent dug, uzlazne intonacije s kratkim tonom u dubini i duljim tonom na visini s prekidom tona između dubine i visine, tako da je "skokovit" (prema opisu Stjepana Ivčića). U nekim se ikavsko-ekavskim govorima novi-

je i nove akcentuacije ostvaruje dugi uzlazni akcent čija intonacija ravnomjerno raste, nije "skokovita". Autorica ga obilježuje znakom / u nedostatku boljeg znaka. Ona upozorava da se taj akcent u literaturi uspoređuje s novoštokavskim dugim uzlaznim akcentom i da se naziva "štokavoidnim". Ona drži da takav naziv nije dobar jer se iz opisa fiziologije tog akcenta vidi da mu se artikulacija ne podudara s artikulacijom zavinutog, ali ni s artikulacijom novoštokavskog dugouzlaznog. Kao i novoštokavski dugouzlazni, i njegova je linija ravnomjerno uzlazna, ali je kraća od linije dvaju drugih uzlaznih akcenta. Autorica umjesto "štokavoidni" predlaže termin "kontinentalni čakavski akut". Taj je akut blizak klasičnom čakavskom akutu (zavnutom akcentu) po svojoj distribuciji (alternira s dugim silaznim akcentom na onim distribucijskim mjestima na kojima se na zapadu čakavskoga ikavsko-ekavskog dijalekta ostvaruje zavnuti akcent). Razlikuje se od novoštokavskoga dugog uzlaznog upravo po tome što novoštokavski dugouzlazni akcent ne alternira s dugim silaznim akcentom. Novoštokavski dugi uzlazni akcent, naime, uvijek pokazuje novo mjesto siline na bivšoj prednaglasnoj duljini. U čakavskim se govorima ne ostvaruje kratki akcent uzlazne intonacije. Autorica govori i o prozodijskim jedinicama sa samo distinktivnim obilježjem kvantitete, odnosno o nenaglašenim duljinama i nenaglašenim kraćinama. Tvrdi da glede čakavskog narječja valja obratiti posebnu pozornost na zanaglasne i prednaglasne duljine. Doznajemo da se stare zanaglasne duljine ostvaruju u govorima sa starim i starijim akcenatskim sustavom, dok sekundarne zanaglasne duljine obilježuju govore s novim akcenatskim sustavom. Prednaglasne su duljine otpornije od zanaglasnih i realiziraju se u govorima sa starim, starijim i novijim akcenatskim sustavom. To znači da se prednaglasne duljine ostvaruju u svim govorima koji imaju i zanaglasne, ali i da imade veći broj

govora s prednaglasnim duljinama nego sa zanaglasnim.

Prema akcenatskoj klasifikaciji Milana Moguš, stari je akcenatski tip onaj u kojem se ostvaruju tri stara akcenta na svim starim mjestima. U tom je tipu moguća akutska intonacija na vokalu u svakom slogu riječi. U dubinskoj strukturi to znači da je moguć ostvaraj siline i na drugoj mori dvomornog prozodema u svakoj zoni riječi, uključujući i oksitonezu. Iva Lukežić čakavske ikavsko-ekavske govore sa starim akcenatskim sustavom dijeli u dvije skupine: u prvoj nenaglašene duljine mogu stajati ispred akcenta i iza akcenta, a u drugoj samo ispred. Govori sa starijim akcenatskim sustavom jesu oni u kojih je došlo do sustavne izmjene intonacije ili trajanja, a sačuvana su stara akcenatska mjesta. To za ove govore znači da dolazi do ograničenja za ostvaraj siline na drugoj mori. To se ograničenje ne događa u svim govorima jednako pa autorica glede nemogućnosti ostvaraja siline na drugoj mori dijeli ikavsko-ekavske govore starije akcentuacije na tri skupine: u prvoj se zavnuti akcent ostvaruje na nekom od položaja izvan ultime, u drugoj je zavnuti akcent fonološki irelevantan i ostvaruje se u afektivno intoniranu izrazu i alternira u tom smislu s dugim silaznim akcentom, i u trećoj zavnutog akcenta nema. Govori ove treće skupine, dakle, ne mogu ni u jednoj zoni riječi ostvariti silinu na drugoj mori dvomornog prozodema. Oni su dvoakcenatski, s $\sim$ i $\wedge$ akcentom. Noviji su oni sustavi u kojima je došlo do djelomične izmjene stare distribucije, a novi oni u kojima je došlo do potpune promjene prvobitne distribucije. Autorica u svezi s novijim i novim akcenatskim sustavima uspostavlja četiri pravila. I novije i nove sustave obilježuju sustavni akcenatski pomaci.

Posebnu je pozornost Iva Lukežić posvetila i duljenju kratkog akcenta u čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu. Doznajemo da se kratki akcenti u ovim govorima često pro-

duljuju, negdje tek sporadično, negdje fakultativno, a negdje obvezatno. Svako je takvo duljenje uvjetovano položajem. S obzirom na duljenje kratkog akcenta u ovom dijalektu autorica razlikuje ove tipove:

- a. Duljenje kratkog akcenta u slogu zatvorenom sonantom. Ovakvo je duljenje najdosljednije u čakavskom narječju, ali izostanak takva duljenja, prema mišljenju Ive Lukežić, ne mora govoriti o utjecaju nekog drugog narječja na čakavsko. Naime, ovaj tip duljenja kratkog akcenta može u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima izostati u čitavim kategorijama. To znači da je čakavskom sustavu imanentno duljenje pred sonantima u zatvorenom slogu, ali i izostanak takva duljenja.
- b. Duljenje kratkog akcenta u slogu zatvorenom šumnim konsonantom.
- c. Duljenje kratkog akcenta u unutrašnjem otvorenu slogu.
- d. "Kanovačko" duljenje ostvaruje se u govorima sa sustavnim prijenosom siline na prednaglasnu kraćinu, pri čemu se na tom novom mjestu realizira dugi akcent uzlazne intonacije; u ovom je slučaju riječ upravo o kontinentalnom čakavskom akutu.

Autorica zaključuje da čakavski ikavsko-ekavski dijalekt čine govori od onih sa starim akcenatskim sustavom, preko starijeg do novijeg i novog. To znači da je u samom sustavu došlo do evolutivnih procesa od najstarije do najmlađe etape. Čakavska akcentuacija, dakle, nije revolucionarna nego evolutivna. Mišljenja koje se unutar nje javljaju jesu postupne i vežu se jedna na drugu. Na govore ovog dijalekta, zaključuje Iva Lukežić, može se primijeniti osnovno pravilo što ga Milan Moguš bilježi općenito za čakavsku akcentuaciju: Prva je osobina konzervativnost, odnosno čuvanje starog akcenatskog mjesta. Kada dolazi do promjene mjesta, čuva se stari akcenatski inventar.

Glede duljenja kratkog akcenta autorica zaključuje da su čakavski ikavsko-ekavski govori po tom duljenju u užem jezičnom srodstvu s nekim sustavima što su se razvili iz zapadnojužnoslavenskog prajezika (npr. s kajkavskim narječjem), a s druge pak strane da glede takva duljenja ti govori imaju neke osobine kakvih nema ni u jednom sustavu s kojim ih veže zajedničko podrijetlo. Na osnovi svega iznesenog, zaključuje se da čakavski ikavsko-ekavski govori čine poseban dijalekt unutar čakavskog narječja. Taj se dijalekt, s obzirom na prostor i na jezične osobine, dijeli u tri poddijalekta: primorski poddijalekt obilježen konzervativnim crtama (primorski obalni i kopneni pojas), kontinentalni poddijalekt s evolutivnim jezičnim crtama (istočni gorskokotarski areal) i rubni poddijalekt koji objedinjuje u sebi konzervativizam primorskih govora i evolutivnost kontinentalnih.

Ova je knjiga opis jednog čakavskog dijalekta, u prvom redu opis njegove akcentuacije. Autorica za svoje teze nalazi brojne potvrde u dosadašnjoj relevantnoj literaturi, a govori i o srodnosti i razlikama između ovog čakavskog dijalekta i ostalih dijalekata i narječja. Svaki daljnji razgovor o čakavskoj akcentuaciji neće moći zaobići ovu korisnu i potrebnu knjigu pa će ona, nastavljajući se na dosadašnju relevantnu literaturu, biti još jedna od karika u lancu proučavanja čakavske, hrvatske, zapadnojužnoslavenske i općenito slavenske akcentuacije.

Ljiljana Kolenić